

ЕКОЦИД ЗА КК УКРАЇНИ ТА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

Постановка проблеми. Охорона навколишнього природного середовища є однією із найактуальніших проблем людства, яка набуває особливого значення під час збройних конфліктів.

Заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу збройними силами агресора під час воєнних дій в Україні в ряді випадків кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених двома статтями Кримінального кодексу України (далі – КК України): як порушення законів та звичаїв війни (ст. 438) і як екоцид (ст. 441). Збільшення кількості випадків правозастосування ст. 438 КК України виявило його проблемні питання, зокрема, труднощі кримінально-правової кваліфікації, визначення співвідношення між ознаками складів кримінального правопорушення екоциду та порушення законів і звичаїв війни та ін. Ці чинники сприяли порушенню питання про вдосконалення положень ст. 441 КК України, що своєю чергою зумовило інтерес до зарубіжного досвіду регулювання кримінальної відповідальності за екоцид.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальна відповідальність за екоцид неодноразово становила предмет досліджень українських науковців, зокрема, О. Бахуринської, І. Берднік, К. Гіжевського, М. Кунцевича, М. Хавронюка та інших, проте нормам зарубіжних кримінальних законодавств було приділено порівняно небагато уваги з огляду на мету досліджень. У працях зарубіжних науковців (М. Branch, L. Minkova, M. A. Grey, D. Palarczyk, J. Marley, R. Perejra, J. de Nemptinne та ін.), які переважно розглядають екоцид у контексті міжнародного права, положення національних законодавств про кримінальну відповідальність за екоцид також висвітлені вельми обмежено. Це пов'язано з традиційним сприйняттям екоциду як злочину, визначення ознак якого в окремій статті кримінального закону, поза контекстом інших злочинів проти довкілля, є властивим для держав, які раніше перебували у складі СРСР. Наприклад, у Керівних принципах щодо захисту природного середовища під час збройного конфлікту норми та рекомендації щодо захисту природного середовища згідно з міжнародним гуманітарним правом (2020 р.), слово «екоцид» розглядається як синонім до слова «знищення» (destruction), що «вживається у кримінальних кодексах колишніх республік Радянського Союзу як «масове знищення флори та фауни й отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу» [1, с. 48–49]. Проте 27 лютого 2024 року Європейський Парламент проголосував за внесення змін до Директиви Європейського Парламенту та Європейської Ради про кримінально-правову охорону довкілля № 2008/99/ЄС від 19 листопада 2008 року, яка містить перелік діянь, які мають бути визначені у національних законодавствах як злочини, серед яких і норми про екоцид [2]. Це свідчить про те, що за певний час норми про кримінальну відповідальність за екоцид будуть внесені до національних законодавств держав ЄС, а тому вивчення зарубіжного досвіду регулювання кримінальної відповідальності за екоцид ще тривалий час зберігатиме актуальність, що викликатиме інтерес науковців.

Метою статті є висвітлення положень кримінальних законодавств тих держав, у яких закріплено відповідальність за екоцид, та порівняння ознак цього злочину з викладом відповідних ознак у ст. 441 КК.

Методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на методі системного аналізу, який відображено у розгляді екоциду як системи ознак, та на порівняльно-правовому методі, за допомогою

якого зіставлені об'єктивні та суб'єктивні ознаки екоциду та покарання за нього у різних нормативних актах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з відомостями з ресурсу «Ecoside Law», який є проєктом Фондації «Stop Ecoside» (Stop Ecoside Foundation), статті про екоцид або подібний за ознаками та за тяжкістю екологічний злочин передбачені у законодавствах лише 11 держав світу з різних регіонів світу, з яких: по 1 державі представлено Західну Європу (Франція), Південно-Східну Азію (В'єтнам), Південну Америку (Еквадор), 5 держав – це Східна Європа та Західна Азія (Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна); 3 держави – Східна Азія (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан) та Росія [3]. Проте у кримінальних законах практично усіх держав містяться норми, які визначають ознаки кримінальних правопорушень проти довкілля, а також у кримінальних законах ряду держав передбачені норми про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу в контексті порушення законів і звичаїв війни.

Незважаючи на регіональну різноманітність, з переліку згаданих держав убачається, що 9 з них – це пострадянські держави, які на певному етапі входили до складу міждержавного об'єднання СНД як його члени або як держави-засновниці. У ст. 441 КК України екоцид визначається як масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, і карається позбавленням волі на строк від 8 до 15 років. Такі ж описи ознак екоциду та таке ж покарання за його вчинення закріплено у ст. 136 КК Молдови, а ст. 400 КК Таджикистану містить той же опис ознак екоциду та вид покарання, але його строк є більшим – від 15 до 20 років [4; 5]. Такі ж описи ознак передбачені у кримінальних законодавствах інших пострадянських держав з недемократичними політичними режимами. Опис ознак екоциду повністю відтворює його визначення у ст. 108 Модельного кримінального кодексу держав СНД [6]. Для нього характерно: визначення екоциду як відкритого переліку діянь – знищення, отруєння означеного кола об'єктів посягань – рослинного або тваринного світу (флора і фауна), атмосфери або водних ресурсів, або вчинення інших дій, які зумовлюють настання наслідку – екологічної катастрофи. Суб'єктивні ознаки у цьому описі відсутні, на підставі чого можна дійти висновку про те, що суб'єкт цього злочину є загальним, а форма вини як ознака суб'єктивної сторони не має значення для кваліфікації. Вид і строки покарання зумовлені віднесенням у Модельному кримінальному кодексі держав СНД екоциду до особливо тяжких злочинів, що спрямовувало визначення законодавцем покарання у виді позбавлення волі на той строк, який був встановлений національним кримінальним законом саме у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Норми про екоцид, закріплені у кримінальних законах інших пострадянських держав, які входили до СНД, хоча й були побудовані за зразком ст. 108 Модельного кримінального кодексу держав СНД, але, крім ознак екоциду, визначених цією статтею, також відображали інші ознаки. Так, у ст. 161 КК Казахстану серед об'єктів злочинних посягань були названі не лише тваринний і рослинний світ, атмосфера та водні ресурси, а й земля [7]. Положення ч. 1 ст. 409 КК Грузії є повністю ідентичними ст. 161 КК Казахстану з тією лише різницею, що санкція останньої передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років, тоді як санкція норми, закріпленої у ч. 1 ст. 409, – це ж покарання на строк від 12 до 20 років. На відміну від інших пострадянських держав лише у КК Грузії стаття, у якій передбачено норму про екоцид, складається з двох частин: у ч. 2 ст. 409 передбачено вчинення дій, визначених у ч. 1 цієї статті за наявності кваліфікуючої ознаки – під час збройного конфлікту, що карається позбавленням волі від 14 до 20 років або довічним позбавленням волі [8].

У ст. 394 КК Вірменії не міститься вказівки про отруєння атмосфери, але, крім масового знищення рослинного чи тваринного світу, екоцид охоплює отруєння довкілля, ґрунтів чи водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що спричинили екологічну катастрофу, та визначено покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років [9].

Норма про екоцид, закріплена у ст. 374 КК Киргизстану, відрізняється від інших наведених вище норм тим, що замість отруєння, прояв об'єктивної сторони екоциду становить забруднення атмосфери або водних ресурсів. Строк покарання у виді позбавлення волі становить від 12 до 20 років [10].

Отже, законодавства пострадянських держав Східної Європи та Азії переважно характеризуються рядом уніфікованих ознак: 1) належність до тяжких / особливо тяжких злочинів; 2) об'єкт посягання – рослинний і тваринний світ, атмосфера та водні ресурси, а також додатково (КК Вірменії та КК Грузії) – довкілля в цілому, ґрунти; 3) діяння – масове знищення, отруєння (забруднення – у КК Киргизстану), а також діяння і наслідок – вчинення інших дій, що спричинили екологічну катастрофу; наявність ознаки кваліфікованого складу злочину – вчинення діяння під час воєнного стану у ч. 2 ст. 409 КК Грузії; 4) суб'єкт – загальний; 5) суб'єктивна сторона – вина у формах як умислу, так і необережності (виняток – ст. 131 КК Білорусі, у якій вказано на умисел); б) покарання – позбавлення волі на тривалі строки: від 8 до 15 років (КК України, КК Молдови); від 10 до 15 років (КК Вірменії, КК Казахстану); від 12 до 20 років (КК Грузії, КК Киргизстану); від 15 до 20 років (Таджикистан); від 14 до 20 років або довічне позбавленням волі – вчинення діянь, що становлять екоцид під час збройного конфлікту (КК Грузії).

Специфічну модель кримінально-правової норми про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, характер і обсяг якої є співмірним з екоцидом, закріплено у ст. 231-3 КК Франції та ст. 245 КК Еквадору. Їх особливістю є диференціація норм про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу з їх викладенням у двох різних статтях (частинах однієї статті) кримінального закону, за якої простий склад злочину, яким заподіюється шкода, розглядається як злочин проти довкілля, а за наявності певних ознак (форма вини, досягнення певного порогу шкоди) – це діяння є екоцидом. Зокрема, у ст. L. 231-1 КК Франції передбачено відповідальність за забруднення повітря, підземних та інших внутрішніх водних ресурсів, що заподіює серйозні шкідливі наслідки, тривалі наслідки для здоров'я, флори та фауни, або серйозні зміни нормального режиму водопостачання, що карається покаранням у виді 5 років позбавлення волі та штрафом у розмірі 1 млн євро, причому ця сума може бути збільшена у 5 разів, залежно від розміру отриманої вигоди від вчинення злочину. Натомість згідно зі ст. L. 231-3 КК Франції ті ж дії становлять екоцид, якщо їх вчинено з умисною формою вини. Так само у ст. L. 231-2 КК Франції міститься норма про залишення, зберігання або інше протиправне поводження з відходами, яке завдало шкоди дикій природі, флорі, фауні, якості повітря, ґрунту чи води, що карається 3 роками позбавлення волі та 150 тис євро. Проте у ст. L. 231-3 КК Франції також зазначено, що ті ж діяння кваліфікуються як екоцид, якщо їх учинено умисно й вони завдали серйозної та тривалої шкоди здоров'ю, флорі, фауні або якості повітря, ґрунтів або води, і покарання за це діяння – позбавлення волі до 10 років та штраф до 4,5 млн євро, причому сума штрафу може бути збільшена у 10 разів залежно від розміру отриманої вигоди від вчинення злочину. У примітці до вказаних статей визначено, що стійкі наслідки вважаються шкідливими наслідками для здоров'я, флори чи фауни, якщо існує імовірність їх тривалості щонайменше сім років [11].

У ч. 1 ст. 245 КК Еквадору встановлено кримінально-правову заборону вторгнення в райони екологічного значення, території з вразливими екосистемами та заповідні території. Крім цього, у ч. 2 ст. 245 КК Еквадору визначено додаткову ознаку такого вторгнення – наслідок у виді заподіяння серйозної шкоди біорізноманіттю та природним ресурсам і вчинення цього діяння організованою групою. Це діяння карається позбавленням волі на строк від 26 до 30 років, або штрафом від 1 тис. до 1500 базових окладів працівника, з конфіскацією технічних засобів, включаючи транспортні, вчинення злочину [12].

Отже, на відміну від кримінальних законів пострадянських держав, опис діянь, які становлять екоцид за КК Франції, здійснено через перелік дій, що є проявами об'єктивної сторони злочинів проти довкілля, вчинення яких зумовлює настання наслідку – шкоди, обсяг якої «перетворює» злочин проти довкілля на екоцид. Так само ст. 245 КК Еквадору містить оригінальний, не схожий на інші, опис злочинного діяння, який полягає у вторгненні на визначені у цій статті території, сам факт якого заподіює їм шкоду, об'єкти посягання якої визначені ширше, ніж у інших кримінальних законах – «біорізноманіття та природні ресурси». Проте кримінальні закони Франції та Еквадору відрізняються за суворістю покарання у вигляді позбавлення волі, що можна пояснити різною оцінкою цими державами ефективності тривалих строків цього покарання.

При формулюванні ознак шкоди довкіллю у статтях L. 231-3 КК Франції і ч. 2 ст. 245 КК Еквадору були використані слова «серйозна» та «тривала», запозичені з ч. 3 ст. 35 та ч. 1 ст. 55 Додаткового протоколу до Женевських Конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних кон-

фліктів від 8 червня 1977 року, у яких заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як серйозне порушення міжнародного права розглядається, якщо така шкода є «широкомасштабною, тривалою та серйозною» [13]. На відміну від цього міжнародного документа та ст. 245 КК Еквадору, у яких не міститься жодних критеріїв цих ознак, у КК Франції ці ознаки розкриті через концепцію «стійких наслідків».

Ще одна модель нормативно-правової відповідальності за екоцид представлена у ст. 342 КК В'єтнаму, у якій екоцид поряд із геноцидом віднесено до злочинів проти людяності, що карається позбавленням волі на строк від 10 до 20 років, або довічним позбавленням волі, або смертною карою. Причому у цій статті розмежовано екоцид і руйнування природного середовища, хоча у статті немає приміток, які розкривали б ці поняття [14].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Встановлено наявність трьох моделей нормативно-правової регламентації екоциду у національних законодавствах: 1) екоцид як тяжкий / особливо тяжкий злочин проти міжнародного правопорядку, ознаки якого визначені шляхом відкритого переліку діянь (знищення, отруєння, інші дії, які призвели до екологічної катастрофи), вичерпного переліку об'єктів посягання – рослинний і тваринний світ, атмосфера, ґрунти та водні ресурси, ознаки шкоди, вираженої словом «масове» (знищення); 2) екоцид як кваліфікований склад злочину проти довкілля (забруднення екосистем, порушення правил поводження з відходами, вторгнення на визначені у законі території), який характеризується умисною формою вини і серйозною та тривалою шкодою; 3) екоцид як злочин проти людяності без розкриття ознак цього терміна. Кожна із запропонованих моделей має переваги та недоліки, а тому для визначення тих зразків зарубіжного досвіду, запозичення якого сприяло б вдосконаленню кримінального законодавства України, передусім потрібно визначитись з баченням екоциду як злочину проти довкілля, злочину проти міжнародного порядку. Лише після визначення місця екоциду у системі діянь, щодо яких існує кримінально-правова заборона, можна вести мову про визначення співвідношення екоциду та злочинів проти довкілля, що за формами об'єктивної сторони є суміжними з ним. Орієнтиром у цьому може бути положення Директиви Європейського Парламенту та Європейської Ради про кримінально-правову охорону довкілля № 2008/99/ЄС з наступними змінами, відповідно до яких пропонується визнати екоцидом таке екологічне кримінальне правопорушення, яке «спричиняє тяжку та масштабну, або тяжку та довготривалу, або тяжку та незворотну шкоду» довкіллю. Запровадження й адаптація рамкового визначення до національних законодавств, включаючи використання критеріїв тяжкості, масштабності, довготривалості шкоди навколишньому середовищу становить перспективи подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Guidelines on the protection of the natural environment in armed conflict. *International Committee of the Red Cross*. 2020. URL: <http://surl.li/qrmyf>
2. Protection of the environment through criminal law № 2021/0422(COD). 27/02/2024. *European Parliament. Legislative observatory*. URL: <http://surl.li/sawlf>
3. Ecocide / serious environmental crimes in national jurisdictions. *Ecocide Law*. Stop Ecocide Foundation. URL: <https://ecocidelaw.com/existing-ecocide-laws/>
4. Criminal Code of the Republic of Moldova. 18.04.2002. UNODC. URL: <http://surl.li/sawlj>
5. Criminal Code of the Republic of Tajikistan. 21.05.1998. *The Warnathgroup*. URL: <https://www.warnathgroup.com/wp-content/uploads/2015/03/Tajikistan-Criminal-Code.pdf>
6. Модельний кримінальний кодекс для держав – учасників СНД від 17.02.1998. *Міжпарламентська асамблея СНД*. URL: <http://surl.li/sawoy>
7. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. 16.07.1997. URL: <http://surl.li/sawmc>
8. Criminal Code of the Georgia, 27.07.1990. № 2287. *Ledislavna Herald of Georgia*. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/16426?publication=252>
9. Criminal Code of the Republic of Armenia. 18.04.2003. URL: <http://surl.li/sawil>
10. Criminal Code of the Kyrgyz Republic. 01.10.1997. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Kyrgyzstan-Criminal-Code.pdf>
11. Penal Code of France. 01.03.1994. *National Legislation*. URL: <http://surl.li/sawjy>
12. Organic Integral Criminal Code of Ecuador. 28.01.2014. *Eco Jurisprudence Monitor*. URL: <http://surl.li/sawmj>

13. Protocol I relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (1977). UNO. URL: <http://surl.li/sawmr>
14. Penal Code of Socialist Republic of Viet Nam. *Eco Jurisprudence Monitor*. URL: <http://surl.li/sawkn>

References

1. Guidelines on the protection of the natural environment in armed conflict. *International Committee of the Red Cross*. 2020. URL: <http://surl.li/qrmfyf>
2. Protection of the environment through criminal law № 2021/0422(COD). 27/02/2024. *European Parliament. Legislative observatory*. URL: <http://surl.li/sawlf>
3. Ecocide / serious environmental crimes in national jurisdictions. *Ecocide Law*. Stop Ecocide Foundation. URL: <https://ecocidelaw.com/existing-ecocide-laws/>
4. Criminal Code of the Republic of Moldova. 18.04.2002. UNODC. URL: <http://surl.li/sawlj>
5. Criminal Code of the Republic of Tajikistan. 21.05.1998. *The Warnathgroup*. URL: <https://www.warnathgroup.com/wp-content/uploads/2015/03/Tajikistan-Criminal-Code.pdf>
6. Modelnyi kryminalnyi kodeks dlia derzhav-uchasnykiv SND vid 17.02.1998. *Mizhparlamentska asambleia SND*. URL: <http://surl.li/sawoy>
7. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. 16.07.1997. URL: <http://surl.li/sawmc>
8. Criminal Code of the Georgia, 27.07.1990. № 2287. *Ledislaviva Herald of Georgia*. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/16426?publication=252>
9. Criminal Code of the Republic of Armenia. 18.04.2003. URL: <http://surl.li/sawil>
10. Criminal Code of the Kyrgyz Republic. 01.10.1997. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Kyrgyzstan-Criminal-Code.pdf>
11. Penal Code of France. 01.03.1994. *National Legislation*. URL: <http://surl.li/sawjy>
12. Organic Integral Criminal Code of Ecuador. 28.01.2014. *Eco Jurisprudence Monitor*. URL: <http://surl.li/sawmj>
13. Protocol I relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (1977). UNO. URL: <http://surl.li/sawmr>
14. Penal Code of Socialist Republic of Viet Nam. *Eco Jurisprudence Monitor*. URL: <http://surl.li/sawkn>

Бринзанська О. В. Екоцид за КК України та кримінальним законодавством зарубіжних держав

У статті висвітлено зарубіжний досвід регулювання кримінальної відповідальності за екоцид або подібний за ознаками та за тяжкістю екологічний злочин. Викремлено три моделі кримінально-правової норми про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, характер і обсяг якої сягає порогу екоциду: 1) екоцид як тяжкий / особливо тяжкий злочин проти міжнародного правопорядку, ознаки якого визначені шляхом відкритого переліку діянь (масове знищення, отруєння, інші дії, які призвели до екологічної катастрофи), вичерпного переліку об'єктів посягання – рослинний і тваринний світ, атмосфера, ґрунти та водні ресурси, ознаки шкоди (пострадянські держави); 2) екоцид як кваліфікований склад злочину проти довкілля (забруднення екосистем, порушення правил поводження з відходами, вторгнення на визначені у законі території), який характеризується умисною формою вини і серйозною та тривалою шкодою (Франція, Еквадор); 3) екоцид як злочин проти людяності без розкриття ознак цього терміна (В'єтнам).

Ключові слова: екоцид, довкілля, масове знищення, екологічна шкода, серйозна і тривала шкода.

Brynzanska O. V. Ecocide under the Criminal Code of Ukraine and criminal legislations of foreign countries

The article examines the foreign experience of regulating criminal responsibility for ecocide or an environmental crime similar in signs of characteristics and severity. Three models of the criminal law norms on causing damage to the natural environment, the nature and extent of which reaches the threshold of ecocide, are highlighted: 1) ecocide as a serious/ particularly serious crime against the international legal order, the signs of which are determined by an open list of acts (mass destruction, poisoning, other actions that led to an ecological disaster), a comprehensive list of objects of encroachment - flora and fauna, atmosphere, soil and water resources, signs of damage are defined as «ecological catastrophe». This model is represented by post-Soviet states of East Europe and Asia and it is based on prescriptions of the Model Criminal code of the CIS states, which recommended unified list of signs of ecocide for all CIS states; 2) ecocide as a qualified kind of the crime against the environment (pollution of ecosystems, violation of waste management rules, invasion of territories defined by law), which is characterized by an intentional form of guilt and serious and lasting damage, which definitions are based on the prescriptions of Protocol I relating to

the Protection of Victims of International Armed Conflicts but also they are defined in the articles of the domestic criminal code (France, Ecuador); 3) ecocide as a crime against humanity without revealing the features of this term (Vietnam). It was concluded that in order to determine those examples of foreign experience, the borrowing of which would contribute to the improvement of the criminal legislation of Ukraine, it is firstly necessary to define the vision of ecocide as a crime against the environment, a crime against the international order, or humanity. The directive of the European Parliament and the European Council on the criminal law protection of the environment No. 2008/99/EC with further amendments to it in terms of the regulation of ecocide can serve as a reference point in this sphere.

Key words: ecocide, environment, mass destruction, environmental damage, serious and lasting damage.

DOI: 10.33663/2524-017X-2024-15-215-220